

KSENIJA CVETKOVIĆ-SANDER

Sprachpolitik und nationale Identität im sozialistischen Jugoslawien (1945-1991): Serbokroatisch, Albanisch, Makedonisch und Slowenisch

Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2011., 453 str.

Knjiga Ksenije Cvetković-Sander temelji se na doktorskoj disertaciji obranjenom kod Holma Sundhaussena, uglednog njemačkog povjesničara dobro poznatog istraživačima suvremene povijesti istočne i jugoistočne Europe. Holm Sundhausen profesor je u miru te projektni direktor na Institutu za jugoistočnu Europu na Slobodnom sveučilištu u Berlinu. Ksenija Cvetković-Sander zajedno sa suprugom Martinom Sanderom vlasnica je istoimene (znanstvene) knjižare u Berlinu. Ova monografija pod naslovom „Jezična politika i nacionalni identitet u socijalističkoj Jugoslaviji (1945.-1991.): srpskohrvatski, albanski, makedonski i slovenski“ pedeseti je svezak u ediciji *Balkanologische Veröffentlichungen: Geschichte-Gesellschaft-Kultur* (Balkanološka izdanja: povijest-društvo-kultura) Norbert Reiter, a uređuju ju Hannes Grandits i Holm Sundhausen. Radi se o biblioteci izdavačke kuće Harrassowitz iz Wiesbadena koja već skoro 150 godina izdaje monografije i znanstvene časopise koji pokrivaju širok spektar od arheologije i antičke povijesti, preko bibliotekarstva, komparativne književnosti i komparativnog istraživanja religije do suvremene povijesti koja se isprepliće s političkom znanošću. Regionalni fokus ovog izdavača je na slavenskom svijetu, kao i na onome što se nekada u europskoj znanosti (i umjetnosti) nazivalo Orijentom, a danas se dijeli na Bliski istok, srednju Aziju, indijski potkontinent te Daleki istok.

Pred nama se nalazi knjiga koja se dotiče izrazito bitne teme jezične politike u Drugoj Jugoslaviji kao jednom od izvora političkih i znanstvenih kontroverzi kako u hrvatskoj javnosti, tako i u europskoj percepciji i recepciji jugoslavenskih i postjugoslavenskih previranja. Još i danas u hrvatskoj javnosti, a posebice u jezikoslovnim krugovima vode se polemike o jezičnoj prošlosti bivše države,

kao i o naravi odnosa standardnog hrvatskog i standardnog srpskog jezika, što se pak reflektira na različite pristupe pravopisnim rješenjima u suvremenoj Hrvatskoj te za posljedicu ima tržišno, stručno (i politički) konkurirajuće i supostojeće pravopise hrvatskog standardnog jezika u optjecaju u javnosti. Socijalistička Jugoslavija bila je federalna politička zajednica, za razliku od unitarne Kraljevine Jugoslavije. Međutim, jugoslavenski nacionalni identitet itekako je promican, a u nekim razdobljima te u nekim dijelovima zemlje imao je itekako uspjeha (SR Hrvatska prema popisu iz 1981. godine). Je li državna politika ujedinjavanja srpskog i hrvatskog jezika i stvaranje zajedničkog standardnog jezika (srpskohrvatski) bila posljedica želje za stvaranjem novog, jugoslavenskog identiteta čija bi okosnica bilo kulturno stapanje Hrvata i Srba ili pak posljedica ideje o stvaranju kulturne (i političke) hegemonije Srba kao najmnogoljudnijeg etnikuma u Jugoslaviji? Je li kulturni rat oko jezika dao poticaj raspadu Jugoslavije ili je njegovo rasplamsavanje bilo posljedica krize i kraja jugoslavenske federacije? Na ova i mnoga druga pitanja Ksenija Cvetković-Sander pokušala je ponuditi odgovore u ovoj vrlo pažljivo i precizno pisanoj historiografskoj analizi jezične politike u Titovoj Jugoslaviji, dakako, s naglaskom na hrvatsko-srpskim jezičnim odnosima.

Knjiga sadrži šest poglavlja, od kojih se pak svako dijeli na više potpoglavlja, što značajno doprinosi preglednosti cijele monografije. Autorica u uvodnom poglavlju objašnjava središnju ulogu standardnog jezika u oblikovanju suvremenih nacionalnih identiteta te ukazuje na činjenicu da je kodificiranje standardnog jezika uvijek politički čin i posljedica procesa socijalne konstrukcije. U tom smislu jezičnu politiku shvaća kao svaku svjesnu (političku) radnju koja utječe na jezičnu uporabu u

javnom komuniciranju. Cvetković-Sander naglašava kako postoje politički i lingvistički oprečni stavovi o nekadašnjem središnjem službenom jeziku u Jugoslaviji, tj. srpskohrvatskom, budući da je za jedne on bio ili jest jedan jezik, dok se za druge radi o dva, tri ili četiri različita, no srodna jezika. Također pokazuje kako taj službeni jezik zapravo nikada nije posjedovao jedinstveni standard, već je imao nekoliko varijanti. Nadalje ukazuje kako i danas dio srpskih lingvisti taj službeni jezik, temeljen na novoštokavštini, izjednačava sa srpskim, tj. sve štokavske dijalekte smatra dijelom srpskog jezičnog naslijeđa i identiteta. S druge strane opisuje napore hrvatskih jezikoslovaca u (ponovnom) osamostaljivanju hrvatskog standardnog jezika. Autorica spominje i razmišljanja hrvatske lingvistice s njemačkom adresom Snježane Kordić koja zastupa tezu o jednom policentričnom jeziku. S druge pak strane, Cvetković-Sander ističe kako su (standardni) jezici objekt (političkog i društvenog) dogovora i pregovaranja te ih stoga treba sagledavati kao društvene i kulturne artefakte. Drugim riječima, autorica se opredijelila za jasan konstruktivistički pristup. Zatim autorica ukazuje na činjenicu da su jezično-politički prijevori obilježili cijelo razdoblje druge Jugoslavije, a ne samo njen raspad. Jugoslavenska jezična politika proizlazila je iz identitetske politike koja je počivala na razlikovanju naroda (npr. Hrvati, Srbi), narodnosti (primjerice Talijani, Mađari, Albanci) te etničkih grupa (npr. Romi, Židovi). U ovom uvodnom dijelu ističe se kako je cilj ove knjige rekonstruirati jezičnu politiku Druge Jugoslavije te pokazati kako jezik funkcionira kao politički objekt. Dakle, radi se o strogo historiografskoj analizi koja nema za cilj donositi sudove o samoj jezikoslovnoj problematici ili pak uzrocima raspada Jugoslavije. Povijesna vrela korištena u knjizi daju se ugrubo podijeliti u tri kategorije – do sada neobjavljene i neobrađene akte Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije (kao i akte republičkih centralnih komiteta), stručne i znanstvene jezikoslovne i književnoteorijske publikacije kao što su *Jezik*, *Letopis Matice srpske*, *Odjek*, *Književni jezik*, *Sveske*, *Makedonski jazik* te ključne dnevne i tjedne tiskovine (npr. *Vjesnik*, *Borba*, *Delo*, *Rilindja*).

Drugo poglavlje opisuje povijesni kontekst nastanka suvremenih jezično-političkih prijevora, tj. daje pregled razvoja nacionalnih identiteta i standardnih jezika do kraja Drugog svjetskog rata. U tom kontekstu autorica upućuje na činjenicu da još na prijelazu stoljeća nije postojalo (današnje) jednoznačno preklapanje jezičnih, nacionalnih i vjerskih identiteta te da su regionalni identiteti, poput dalmatinskog, počesto bili u opreci s nacionalnim

identitetima (poput hrvatskog) koji su još bili u fazi etabliranja. Slovenski nacionalni program 19. stoljeća temeljio se na zajedničkom jezičnom identitetu. Srpski nacionalni pokret isprva nastaje na području današnje Vojvodine te se bazirao na konfesionalnom identitetu i pripadnosti Srpskoj pravoslavnoj crkvi. Hrvatski nacionalni program svoj ishod ima u tradiciji državnog prava, a operacionalizira se kroz Ilirski pokret. Upravo su ilirci kroz ideju o ilirskom identitetu dali poticaj jugoslavenskoj ideji, ali i stvaranju zajedničkog standardnog jezika Hrvata i Srba. Međutim, usprkos Bečkom sporazumu, iskristalizirale su se dvije jezično-političke koncepcije – Karadžićeva o štokavcima kao Srbima te zagrebačka o štokavskom standardu koji crpi i iz drugih narječja te može poslužiti kao zajednički standard Hrvatima i Srbima. Kroz jezične prijepore druge polovice 19. stoljeća razvile su se i oprečne hrvatske i srpske političke koncepcije. Za vrijeme Kraljevine SHS, jugoslavenski unitarizam pratio je i jezični unitarizam, tj. nametanje srpskohrvatskog kao zajedničkog jezika koji su trebali prihvatiti i Slovenci i Makedonci. Ovo forsiranje doseglo je svoj vrhunac za vrijeme kraljeve diktature kada se, uz veliki otpor u Hrvatskoj, na području cijele zemlje (izuzev Slovenije) uvodi jedinstveni, srpski pravopis. Za vrijeme Drugog svjetskog rata ustaški pokret u svojoj kulturnoj politici razgraničavanja od Srba posebnu pozornost daje jezičnoj politici i izbacivanju svega što je percipirano kao utjecaj srpskog jezika. S druge strane, KP Jugoslavije se u ratu zauzimala za jednakopravnost naroda i jezika, što se posebice očitovalo u makedonskom slučaju, budući da je na Titov poticaj kodificiran makedonski standardni jezik. Iako je isprva govorila o dva jezika, Partija je ubrzo nakon kraja rata ponovno počela operirati s pojmom zajedničkog, srpskohrvatskog jezika.

U trećem poglavlju autorica pokazuje kako tijekom pedesetih i šezdesetih godina dolazi do ponovnog rasplamsavanja sukoba oko jezika i jezične politike. U duhu unitarizma, smanjivanja razlika i „kulturnog prožimanja“, partijski čelnici poput Kardelja i Stambolića podupirali su jezično zbližavanje, prvenstveno Hrvata i Srba. No, prvi ustav iz 1946. nije da jasan politički odgovor smatra li se hrvatski i srpski dvama jezicima ili pak dvjema varijantama istoga jezika. Međutim, 1954. dolazi do Novosadskog sporazuma kojim je dogovoren jezični unitarizam Hrvata i Srba, no uz dvije varijante – zagrebačku i beogradsku. U stvarnosti nakon ovog sporazuma dolazi do političkog suzbijanja (hrvatskih) jezičnih specifičnosti i promicanja onih jezičnih rješenja koja bi naglašavala jedinstvo jezika. Jezično zajedništvo trebalo je biti potvrđeno i zajedničkim pravopisom (1960.),

međutim i on je kroz dublete ukazivao na dvojstvo srpskohrvatskog, tako da je hrvatski jezikoslovac Brozović uveo pojam jezična varijanta za situaciju u kojoj unutar jednog službenog standarda zapravo postoje dvije različite jezične inačice. Ostatak poglavlja autorica posvećuje razvoju standardnog makedonskog te standardnog albanskog jezika u kontekstu odnosa Albanije i Kosova.

Četvrto poglavlje pokriva razdoblje od sredine šezdesetih do sredine sedamdesetih godina. Za ovaj period karakteristična je ponovna važnost nacionalnog pitanja, a u tom kontekstu dolazi do polaganog napuštanja jugoslavenstva kao etničke kategorije. U Sloveniji počinje ustrajna i snažna borba za ravnopravnost slovenskog jezika kojeg se smatralo ugroženim pred dominacijom srpskohrvatskog u vojsci i saveznoj institucijama. Novim ustavom iz 1974. zajamčena je ravnopravnost svih službenih jezika. Unutar konteksta srpsko-hrvatskih jezičnih odnosa, Brozovićeve ideje o varijantama jezika naišla je na kritiku i osudu srpskih jezikoslovaca. Borba za samostalnost hrvatskog kulminirala je 1967. *Deklaracijom o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika. Deklaracija* nije dovela u pitanje zajedničku jezičnu osnovu hrvatskog i srpskog, no zahtijevala je samostalni naziv (hrvatski), položaj i razvitak hrvatske varijante. Političke rasprave o *Deklaraciji* bile su uvod u hrvatsko proljeće. Godine 1971. Matica hrvatska proglašava Novosadski dogovor nevažećim te više ne govori o dvjema varijantama istog standardnog jezika, već o dvama standardnim jezicima izraslima iz jednog dijasistema. U tom kontekstu počinje i bitno drugačije tumačenje uloge Vuka Karadžića za razvoj standardnog jezika u Hrvatskoj, tj. ukazivanje na to da njegova jezična rješenja nisu i ne moraju biti uzor za hrvatski standardni jezik, budući da hrvatska književna tradicija, kako na štokavštini, tako i na drugim narječjima, predstavlja temelj razvoja suvremenog standardnog jezika. Usprkos slomu hrvatskog proljeća, novi je ustav iz 1974. značio barem djelomičnu pobjedu hrvatskih jezikoslovaca, budući da je dao temelj samostalnom statusu hrvatskog jezika. Kao posljedica problematičnosti teze o dvjema varijantama za Bosnu i Hercegovinu, dolazi do priznanja Muslimana kao nacije i pokušaja razvoja bosanske jezične međuvarijante. Na ovaj razvoj se nadovezala crnogorska rasprava o naravi tamošnjeg jezika i nacionalnog identiteta. Jačanje važnosti samostalnih jezika na Kosovu je imalo za posljedicu snažnije zahtjeve Albanaca za statusom republike i pripadajućim jezično-kulturnim pravicama.

U petom poglavlju autorica pokazuje otpor beogradske elite osamostaljivanju hrvatskog jezika i

jezične politike, kao i jačanju jezične autonomije u Sloveniji te na Kosovu. Intelektualna elita u Srbiji u tom je kontekstu dovodila u pitanje kompatibilnost novog ustava s temeljnim vrednotama jugoslavenskog federalizma te bratstva i jedinstva. Srpska akademija znanosti i umjetnosti 1986. u svojem je *Memorandumu* dala svoju ocjenu položaja Srba u Jugoslaviji, osudila širenje kosovske i vojvođanske autonomije te pozvala na ispravljanje percipirane nepravde prema Srbima kao najbrojnijem narodu u Jugoslaviji. *Memorandum* je postao podloga za srpski politički projekt preustroja Jugoslavije, a ubrzo je dobio odgovor u slovenskom nacionalnom programu. Srpsko-albanski sukob oko Kosova svoju jezičnu dimenziju doživio je kroz srpsko osporavanje korištenja standardnog albanskog na Kosovu kao posljedicu utjecaja albanskog vođe Envera Hoxhe te optužbe o albanizaciji Kosova. Cvetković-Sander nadalje analiza unutarpartijske rasprave u Hrvatskoj o tome jesu li školski udžbenici u skladu s ustavom (i bratstvom i jedinstvom), tj. ima li tendencija jezičnog purizma koji ima nacionalističke intencije. Toj raspravi slijedila je 1986. zajednička sjednica četiriju centralnih komiteta srpskohrvatskih republika koja je rezultirala osudom jezičnog separatizma i pozivom na jedinstvo i suradnju. Pitanje jezičnog jedinstva ili jezičnog razdvajanja preneseno je 1988. i u saborsku raspravu o novom nazivu jezika – hrvatski ili srpski ili pak prethodni naziv – srpskohrvatski, a na ta raspravu se naslanjalo i pitanje jezika Srba u Hrvatskoj, tj. vezanosti jezika uz republiku ili uz narod. Godine 1989. tisak u Srbiji počinje pisati o ugroženosti Srba u Hrvatskoj, koristeći pojmove poput genocida i asimilacije, a u kontekstu percepcije o nametanju hrvatskog jezika srpskom stanovništvu u Hrvatskoj. Nakon demokratske tranzicije, službeni jezik u Hrvatskoj postaje hrvatski, a jezikoslovni rad dobiva značaj u kontekstu izgradnje samostalne države. Također, s nastankom samostalnih postjugoslavenskih država, dolazi do više-manje uspješne standardizacije bosanskog kao jezika Bošnjaka i crnogorskog kao jezika Crnogoraca. Međutim, jezikoslovne (pa time i političke) kontroverze i prijepori o broju i naravi jezika na bivšem jugoslavenskom prostoru nisu u potpunosti nestale.

Knjiga Cvetković-Sander ozbiljno je istraženo, pedantno i metodološki dobro koncipirano djelo koje bi svakako trebalo prevesti kako bi bilo dostupno hrvatskoj javnosti.

Višeslav Raos

Centar za politološka istraživanja, Zagreb